دوالیزمی شوێن لە دەقە شیعرییەکانی (لەتیف هەڵمەت)دا

سەرکەوت عمر ئیبراهیم

بەشی زمانی کوردی، کۆلێژی پەروەردە، زانکۆی ڕاپەڕین، ڕانیە، هەرێمی کوردستان، عێراق.

ئیمەیڵ: Sarkawt.omerIbrahim@uor.edu.krd

زانیار زیاد ئیبراهیم

بەشی زمانی کوردی، کۆلێژی پەروەردەی بنەڕەت، زانکۆی ڕاپەڕین، ڕانیە، هەرێمی کوردستان، عێراق.

ئیمەیڵ: zanyar.zyad@uor.edu.krd

پوختە:

ئەم توێژینەوەیە، کە بە ناونیشانی (دوالیزمی شوێن لە دەقە شیعرییەکانی(لەتیف هەڵمەت)دا)یە؛ لێکۆڵینەوەیەکی ڕەخنەیی شیکارییە، لە هەمبەر دوالیزمی شوێن و ڕۆڵ و پێگەی ڕەگەزی شوێن لە چوارچێوەی دەقی شیعرییەکانی لەتیف هەڵمەتدا، لە ناو دەقە شیعرییەکانی شاعیردا جۆرێک لە هەڵگەڕاندنەوەی لە ئاسۆی چاوەڕوانی خوێنەری دەقدا خولقێندراوە، دوانە دژەکان لە بەکاربردنی شوێن لە دەقە شیعرییەکاندا بوون بە بنیاتی هونەری و ئیستاتیکای دەقی شیعری، زۆر جار بوون بە (پەڵەی ئەرخەوانی) لە ناو دەقەکاندا.

ئەم توێژینەوەیە پێکهاتووە لە دوو پار:

پاری یەکەم: تایبەت کراوە بە چەمک و پێناسەی دوالیزم و لەگەڵ چەمکی فەلسەفی دوالیزم.

لە پاری دووەمدا باس لە دوالیزمی شوێن لە چوارچێوەی دەقە شیعرییەکاندا کراوە، بە پێی ئامادەبوونیان لە لای (لەتیف هەڵمەت)دا، لە کۆتایشدا ئەنجامە وەدەستهاتووەکان، پوختەی توێژینەوەکە بە زمانەکانی عەرەبی و ئینگلیزی خراوەتە ڕوو لەگەڵ لیستی ناوی سەرچاوەکان.

کلیلە وشەکان: دوالیزمی شوێن، لەتیف هەڵمەت، ئیستاتیکای شوێن، ئاسۆی چاوەڕوانی.

پێشەكی:

شوێن مەودا و پێگەیەكی گرنگی لە بوون و هزری مرۆڤدا هەیە، چونكە شوێن واتای ژیان و گرتنەخۆ دەبەخشێت بۆ تەواوی زیندەواران و سەرجەم شتە بێگیانەكان، هەموو تەنێك دەتوانێت ببێت بە شوێن بۆ تەنێكی دیكە، شوێن پەیوەندی بە هۆشی مرۆڤەوە هەیە دانەبڕاوە لەگەڵیدا، خاوەنی گرنگییەكی دەروونی و ڕۆشنبیری ومێژوویی و كۆمەڵایەتی و هزری گشتییە لە هەموو لایەنەكانی ژیاندا، لەم نێوەندەشدا دوالیزمی شوێن وەک بە شێك لە ڕەگەزی شوێن ڕۆڵ و گرنگی خۆی هەیە، زۆرێك لە ڕۆشنبیران و بیرمەندان لە باسی گەردووندا دەڵێن: جیهان لەسەر دوانە دژەكان وەستاوە، ئەم دوالیزمانە سەرچاوەی ململانێ و تەبایی و ناتەباییەكانن.

ناونیشانی توێژینەوەكە: بریتییە لە (دوالیزمی شوێن لە دەقە شیعرەكانی (لەتیف هەڵمەت)دا).

سنووری توێژینەوەكە: ئەم توێژینەوەیە باسكردنە لە چەمک و پێناسەی دوالیزم، دوالیزمی شوێن، سنوور و چوارچێوەی كارەكە تەنیا لەناو هەندێك لە دەقە شیعرییەكانی (لەتیف هەڵمەت)دا خۆی دەبینێتەوە، لە چوارچێوەی دیوانەكەیدا.

ئامانج و گرنگی بابەتەكە: لە لێكۆڵینەوە ئەدەبی و ڕەخنەییەكاندا هێندەی گرنگی بە ڕەگەزی (شوێن) دراوە لە ژانرەكانی چیرۆک و ڕۆمان، هێندە بایەخ بەم ڕەگەزە نەدراوە لە ناو دەقی شیعریدا، دوالیزمی شوێنیش بەشێكە لە ڕەگەزی شوێن؛ بۆیە هەوڵ دراوە لە چوارچێوەی ئەم توێژینەوەیەدا باس لە گرنگی و لایەنی ئیستاتیكی بكرێت، لەناو دەقە شیعرییەكانی(لەتیف هەڵمەت)دا، كە ئامانج لێی دەرخستنی پێگە و ڕۆڵەكەیەتی لە ناو دەقە شیعرەكانی شاعیردا.

ڕێبازی لێكۆڵینەوەكە: لەم لێكۆڵینەوەیەدا سود لە ڕێبازی وەسفی و ڕەخنەیی شیكاری وەرگیراوە.

پێكهاتەی توێژینەوەكە: پاری یەكەم تایبەت كراوە بە چەمک و پێناسەی دوالیزم و لەگەڵ چەمكی فەلسەفی دوالیزم بەشێوەیەكی تیۆری.

لە پاری دووەمدا بەشێوەیەكی ڕەخنەیی شیكاری باس لە دوالیزمی شوێن لە چوارچێوەی دەقە شیعرییەكاندا كراوە، بە پێی ئامادەبوونیان لە دەقە شیعریەكانی (لەتیف هەڵمەت)دا، لە كۆتایشدا ئەنجامە وەدەستهاتووەكان، پوختەی توێژینەوەكە بە زمانەكانی عەرەبی و ئینگلیزی خراوەتە ڕوو.

DOI:https://doi.org/10.26750/Vol(8).No(3).Paper19 http://journal.uor.edu.krd/index.php/JUR Vol.8. No.3,September.2021

پاری یەكەم/ چەمك و پێناسەی دوالیزم:

چەمكی دوالیزم بە شێوەیەكی بەرفراوان لە لایەنی نوسەران و لێكۆڵەران بەدی دەكرێت، لە ڕووی زمانەوانیی فەرهەنگییەوە چەند زاراوەیەكی نزیك و هەندێك جار هاوواتاش لە بەرامبەریدا بەكار هاتوون، ((دولیزم (Dualism) یان دوالێتی (Duality) بە عەرەبی (الثنائية الثنوية)، واتە داونەیەكی دژ، یان دوانەیەكی بەرامبەر.)) (ئەسوەد ٢٠١٥، ١٩٤)، هەروەها لە فەرهەنگە كوردییەكاندا لە بەرامبەر ئەم چەمكەدا دەستەواژەكانی: (دوالیزم، دژیەك، بەرامبەری، ناكۆك، پارادۆكس..تاد) (عەبدولڕەحمان ٢٠١٤, ٢١)، هاتوون، هەر یەكێك لەم چەمكانە لە زمانی كوردیدا و لە لێكۆڵینەوە ئەدەبیەكاندا لە بەرامبەر چەمكی دوالیزم دەبیندرێن. ((لە زمانی ئینگلیزیدا (dualism) ی پێ دەوترێت لە وشەی لاتینی(duo) بە واتای دوو دێت، دالیزم (state) دووشتی پێچەوانە یان دژبەیەك دەگرێتەوە)) (سویرتي ١٩٩٤, ١٢١)، چەمكی دوالیزم بۆ دووشت، یاخود دوو هاوەڵناو بەكاردێت، كە تەواو پێچەوانەی یەكترن، وەك ڕەش و سپی، بەرز و نزم نەرم و ڕەق، وشك و تەڕ..تاد. ((دوالیزم دەستەواژەیەكە وەرگێڕدراوە لە دەستەواژەی ئینگلیزی(Binary opposition) لە زمانی عەرەبیشدا، هەندێك لەو زاراوانە (تضاد، تناقض، تقابل، تقابل تضايف)، لە بەرامبەر چەمكی دوالیزم بەكار هاتووە)) (عەبدولڕەحمان ٢٠١٤, ٢١)، لە بەرامبەر چەمكی دوالیزم لە زمانەكانی ئینگلیزی و عەرەبیشدا بە چەندین دەستەواژەی تر لە لێكۆڵینەوەكاندا هاتوون، كە سەرجەمیان واتایی دژیەكی و بەرامبەریان تێدایە. ((پارادۆكس: كە لە وشەی لاتینی (paradoxos) وەرگیراوە لەبنەڕەتیشدا زاراوەیەكی یۆنانییە لە دوو بەش پێكهاتووە، كە (pera) بەواتای (بەرامبەر)، یاخود (تناقض) و (doxa) یش بە واتای بیروڕا دێت.)) (سروشت ١٣٥٧, ١٣)، پارادۆكس، یاخود واتایی هەڵگەڕاوە، دوو چەمكن بۆ دژیەك و بیر و ڕای بەرامبەری یان دژە بۆچونی بەكاردێن، هەرچەندە، پاڕادۆكس لە چەمكی دوالیزم كەم مەوداتر و بەرتەسكترە، چونكە پارادۆكس واتای دژ و هەڵگەڕاوەیە لە ڕستەیەكدا، بەڵام دوالیزم واتای دژە لە دوو وشەدا، بەنموونە (سەمایەكی بێجووڵە، گەنج كەری پیران)[i] ئەم دوو دەربڕینانە دوو كرداری دژبەیەكیان لە خۆیاندا كۆكردۆتەوە، بێگومان سەما واتا جوڵە هەڵپەڕین و خۆبادان، بەڵام لەدوای سەما وشەیەكی دیكە هاتووە، كەواتا پێچەوانەی پێش خۆیەتی، ئەویش بێجووڵەییە، هەرگیز لەگەڵ سەمادا كۆنابێتەوە، پیری و گەنجیش دوو كاتی تەمەنی مرۆڤەكانن هەمیشە گەنجی دێت و دواتر تەمەن و وەرزی پیری دەستپێدەكات، یاسایەك نییە، كە پیری بخاتە پێش گەنجی، كەواتا ئەم دوو چەمكەش لە پێش خستن و پاشخستندا پارادۆكس و دژیەكن، جۆرە دوالیزمێكیان دروستكردووە، كە لەلایەن گوێگرەوە ئاسایی نییە، پێچەوانەیە بە وێنە گشتییەكەی خەیاڵی خوێنەران.

دوالیزم بریتییە لە جیاوازی، جا ئەم جیاوازییە لە خاڵێكی ناكۆكی نێوان دووشت، یان دوو هاوەڵناو دەستپێدەكات تاوەكو ئەوپەڕی دژی، كە لە واتا و پێكهاتن و ئەركدا بەتەواوی پێچەوانە خۆیان نمایش دەكەن، سیستەمێكی زمانەوانی و هزریە، زادەی فەرهەنگی نووسەرە، لە فەرهەنگی (نظرية و نقد ادبي)، دا بەم شێوە پێناسەی دوالیزم كراوە: ((پەیوەندی نێوان دووشت، یاخود دوو چەمكە، كە لەسەر بنەمای بەرامبەر یەكبوونە وەك چاك و خراپ، ڕاستی و درۆ...)) (سبزيان ١٣٨٨, ٦٩)، دوالیزم پەیوەندییەكی تەواو پێچەوانەیە لە ناوەڕۆك و بووندا، كە دوو شت تەواو دژبەیەكبن. وەك لە پێشوتردا وتمان پارادۆكس دژواتاییە لە ڕشتەیەك یان گرێیەكدا، بەڵام دوالیزم بەزۆری لە ئاستی وشدایە، وەك سارد و گەرم، كورت و درێژ.

DOI:https://doi.org/10.26750/Vol(8).No(3).Paper19 http://journal.uor.edu.krd/index.php/JUR Vol.8. No.3,September.2021

لە فەرهەنگی فەلسەفیشدا ((دوالیزم بوونی هەموو ئەو شتانەیە لە دوو بەش پێکدێن، دوالیزم بوونیش وەک ئەو بۆچوونە وایە، کە تێڕوانینی دوانەی جووت هەیە بۆ ژیان و بوون.)) (صلیبا ١٩٧١, ٢٨٥)، دوالیزم جۆرە پەیوەندییەکە لە نێوان شتەکاندا لە واتادا دژ بەیەکن بەیەکەوە کۆکردنەوە و خستنە یەک بازنەیان نەگونجا و ناسازە، دوانەی دژبەیەک و پەیوەندیدارن بەیەکترییەوە، دەشێت بە باسکردنی هەر یەکێکیان دانەکەی تریش بێتە جیهانی بیر و خەیاڵمان و ڕاستەوخۆ وێنای هەردوو دوالیزمەکە دێتە بەر دیدەمان، ئەوەش دەرخەری ئەوەیە، کە دانە دوالیزمەکان تەواو وابەستە و پێکەوە گرێدراون، لەیەکتر دابڕینیان تا ڕادەی ئەستەم بوونە. ((دوانەتی فەلسەفی چەندان شێوەی هەیە: لەوانە دوانەتی ڕوانینە جیهان بە ئامانجی ڕاڤەکردنی بە دوو ڕوانگەی جیاواز.)) (ئیمام ٢٠٠٧، ٢٨)، لە ڕوانگەی ئەم بۆچوونەدا دوالیزمەکان لە فەلسەفەدا ڕێگا و ڕێبازێکن بۆ زیاتر تێگەیشتن لە گەردون و دونیا، لە ڕێگای ڕاڤەکردنی دوانە دژەکان زیاتر دەست دەگات بە زانیارییەکان، ئاسۆی تێگەیشتن زێتر دەکات و بزاڤێکی پتر دەخاتە زەین و هۆشی مرۆڤەکان.

((زانایان پێیان وایە گەردوون لەسەر بنچینەی دژەکان بنیات نراوە، (لیڤی شتراوس) وای بۆ دەچێت، کە بنیاتی گەردوون خۆی لە کۆمەڵێک دوالیزمدا دەبینێتەوە، کە وا پێدەچێت دژ و پێچەوانەبن، بەڵام لەهەمان کاتدا تەواوکەری یەکترن. ئەو تەواوەمەندییە نایەتی دی تەنیا لەڕێی ئەم دژانەوە نەبێت، ژیانیش لەسەر ئەو تەواومەندییانە بنیات نراوە.)) (گەردی ٢٠١٢, ١٠٥)، بە سەرنجدان لەم تێڕوانینە دەربارەی گەردوون ئەوە دەردەکەوێت، کە لەبنەڕەتدا دنیا لەسەر دژەکان بنیات نراوە، ئەگەر گەرم هەبێت بێگومان دەبێت ساردیش هەبێت، بۆ دروستکردنی هاوسەنگی و خاڵی ناوەند، هەر لەم بارەیەوە (مەولانای ڕۆمی) دەڵێت: ((ژیان پێکهاتووە لە ئاشتکردنەوەو پێکەوە هەڵکردنی دژەکان، مەرگی هەرکەسیش، ئەوەیە، کە لەناخیدا شەڕخوازە بێت.)) (عەبدولڕەحمان ٢٠١٤, ٢٩)، لە ئاسۆی دیدەی مەولانای ڕۆمیدا، خودی ژیان لەسەر کۆمەڵێک دوالیزم پێکهاتووە، ئەرکی ئێمەی مرۆڤەکانیش ئەوەیە، ئەم دژانە لەیەک نزیک بکەینەوە تا حاڵی ئاوێتەبوون و پێکەوە هەڵکردن، ئەگەر ژیانمان خۆشبوێت دەبێت لەبیری مەرگیش دابین، تاوەکو دواڕۆژمان سەرفرازبێت.

((لە یۆنانی کۆندا دەیانوت هەمیشە دوو خواوەند هەیە، خواوەندی خێر و خواوەندی شەڕ، چونکە دونیا بریتییە لە دوانەی خێر و شەڕ، لە ئاینی زەردەشتیشدا (ئەهریمەن) خوداوەندی شەڕ و (ئەهورامەزدا) خوداوەندی خێرە، سەرانسەری سروشت و ئینسان بریتییە لە دوانەی بەرامبەری، کە بەیەکەوە مانا دەبەخشنە ژیان، وەک ڕەش و سپی، تاریکی و ڕوناکی، نێر و مێ، خەیاڵی و واقیعی، ئازاد و کۆیلە، ڕۆح و جەستە، ئایدیالیزم و ماتریالیزم.)) (ئەسوەد ٢٠١٥، ١٩٤)، زاراوەی دوالیزم لە بوارەکانی ئاینی و مەعریفی و فەلسەفی و ئەدەبیدا بەکار دەهێندرێت، بەو پێیەی هەموو سیستەمی فیکری لە بنەڕەتدا بریتییە لە دوو ڕەگەزی دژ، یان دوو ڕەگەزی جیاواز بە پێچەوانەی ئەو سیستەمەی لە یەک ڕەهەندەوە، یان لە گۆشەنیگایەکی یەک پرەنسیپی دەڕوانێتە ژیان.

دوالیزم لە دنیای ئەدەبیاتدا، ڕۆڵ پێگەی کاریگەرییان هەیە، نووسەران وەک بەشێک لە جوانکاری هونەری ڕەوانبێژی لە دەقەکانیاندا بەکاریان هێناون، لە دەقی ئەدەبیدا وەک بنیادێکی ئیستاتیکی مامەڵە لەگەڵ چەمکە دوالیزمەکان کراوە، زۆر جاریش دوانە دوالیزمەکان بە کلیلی کردنەوەی کۆدەکانی ناو دەق ناوزەد دەکرێن.

DOI:https://doi.org/10.26750/Vol(8).No(3).Paper19 http://journal.uor.edu.krd/index.php/JUR Vol.8. No.3,September.2021

ئەم چەمکە لە بزاڤی ڕەخنەی ئەدەبیدا جێگای تێڕامان و سەرنجی ڕەخنەگرانە، بەتایبەتی لە میتۆدە دەق بەندەکاندا،[ii] ڕەخنەگران لە پرۆسەی کاری ڕەخنەیدا زیاتر هەڵوێستەیان لە سەر کردووە، میتۆدی ڕەخنەی بونیادگەری یەکێکە لەو میتۆدانەی، کە بایەخێکی زۆر بە دوالیزمەکان دەدات، لە کردەی کاری ڕەخنەیدا، ڕەخنەگر دوالیزمەکان بەرامبەر دەکات، دەیانکات بە خاڵێکی بنچینەیی کاری لێکۆڵینەوەکەی، بونیادگەرەکان دوالیزم بە خاڵی کرانەوە و فرەواتایی دەق ناوزەد دەکەن، ((دوالیزم ڕەنگدانەوەیەکی بەرفراوانی لە میتۆدی بونیادگەریدا هەیە، بونیادگەریش لە زمانەوانییەوە سەری هەڵداوە، جەختیش لەوە دەکات، کە زمان سیستەمێکی نیشانەیە، زۆر جار بە دژەکان لە یەکتر جیادەکرێنەوە، بۆنموونە وشەی (ڕەش) واتای خۆی هەیە، بەڵام بە دوالیزمی (سپی) واتاکەی زیاتر ڕوون دەبێتەوە، ئا بەم شێوەیە (دی سۆسێر) وا سەیری زمان دەکات، کە سیستمێکە لە جیاوازی هەر لێرەشەوە وێنای تیۆری بونیادگەری سەرچاوەی گرتووە.)) (حسەین ٢٠٠٨، ١١٤)، کەواتا دوانەتییە دژەکان لەگەڵ ئەوەی، کە واتاکانیان پێچەوانەیە، بەڵام خاڵی یەکتر ڕوونکردنەوەن و هەریەکێکیان ئەوی دیکە ڕوون دەکاتەوە و واتادارتری دەکات، دوانە دوالیزمەکان تەواوەمەند و خاڵی تەواوکردنی یەکترن، گرنگییەکی زۆریان هەیە و وەک لایەنێکی ئیستاتیکی و بنیادی هونەری دەق لە تەواوی ژانرەکاندا سەیر دەکرێن، ((دوالیزمی هاودژ (ثنائية التضاد) توخمێکی کاریگەری پێکهێنانی توخمی شیعرییە، بەرەو تەمومژی دەبات، بەڵام لەهەمان کاتدا وا لە دەق دەکات بەرەو خوێندنەوەی جۆراو جۆری بەرێت.)) (حسەین ٢٠٠٨، ١١٤)، بێگومان ژانەری شیعر وەک تەواوی ژانرەکانی دیکەی ئەدەبی، زمان بە ڕەگەزێکی بنچینەیی سەیر دەکات، لەم نێوەدەشدا زمان دەبێت بە بەشێک لە بنەمای ساکاری و شاکاری دەقێکی شیعری، چونکە تاوەکو زمانی شاعیر چڕتر و دەوڵەمەندتربێت لە ڕووی زاراوە و فەرهەنگەوە، پتر دەق بەرەو فرەواتایی و شاکاری دەبات، دوالیزمەکانیش وەک بەشێک لە سیستمی زمانەوانی دەورێکی باڵایان هەیە لە ناو دەقی شیعریدا، ((یەکێک لە پێوەرە ناوەرۆکییەکانی شیعر، کە پێویستە ڕۆڵێکی گرنگی هەبێت لە گەشەی دەقدا چەمکی ململانێ و پارادۆکسە، شیعر لە ڕێگەی دژەکانەوە لە دایک دەبێت.)) (کەریم، مەستی ٢٠١٧، ١١٦)، لەڕوانگەی ئەم بۆچونەوە دەگەین بەم ڕاستییەی، کە دژەکان بنەمای دروستبوونی ململانێ و گرێچنەکانی نێو دەقی شیعرین، کە ئەمەش دەبێتە هۆی ئەوەی ئاسۆی بیری خوێنەر فراوانتر بکای و زمانی دەق دەوڵەمەندتر نمایش بکات.

دوالیزمی شوێنیش وەک سەرجەم دوالیزمەکانی تر مەودا و بوونێکی بەرفراوانی هەیە، لەم نێوەندەشدا ئەگەر تیشکێکی خێرا بخرێتە سەر (قورئانی پیرۆز)، ئەوا بەڕوونی دەتواندرێت پەی بە گرنگی ئەم جۆرە دوالیزمە ببردرێت، لە چەندین ئایەتدا (خودای مەزن)، شوێنە دوالیزمەکان بەرامبەر دەکات، لە گرنگترین شوێنەکان: (دونیا و قیامەت، بەهەشت و دۆزەخ، بەرزی و نزمی، حەوت دەرگای دۆزەخ و هەشت دەرگای بەهەشت.)، هەموو ئەو شوێنانەش بە ئەندازەی خۆیان باسکراون بە ئامانجی بە ئاگا هێنانەوەی تاکەکان بۆ کۆششکردن بۆ دواڕۆژ و جێگایەک، کە پڕبێت لە ئارامی و ئاسودەیی، بەرامبەرکردنی شوێنە دژەکان دەبێتە هۆی ئەوەی واتای هەردوو شوێنەکە بەیەکتر ڕوونبکاتەوە، توێژەر بۆ خۆ بە دورگرتن لە درێژدادڕی توێژینەوەکە، خۆی پاراستوە لە هێنانەوەی ئایەتی قورئانی و ڕاڤەکانیان.

لە دەقی ئەدەبیشدا، نوسەران دوالیزمی شوێنیان وەک ڕەگەزێکی بنچینەیی لە دەقەکانیاندا مەزراندووە، لە ڕێگای ئەم دوالیزمانەوە جۆرە ململانەیەک دەخەنە نێوان شوێن و ڕووداوەکان، کە هەر ئەم ململانێ و هۆنینەوە

DOI:https://doi.org/10.26750/Vol(8).No(3).Paper19 http://journal.uor.edu.krd/index.php/JUR Vol.8. No.3,September.2021

هونەریانەش دواجار دەبن بە خاڵی درەوشانەوەی دەقەکان، زمانی نوسینی دەقیش دەچێتە قاڵب و چوارچێوەیەکی بەرزی ئەدەبی، شیعریش وەک هەر ژانەرێکی دیکەی ئەدەبی گرنگی زۆری بەم ڕەگەزەداوە، لەم چوارچێوەیەشدا شوێنەکان وەک هەر لقێکی دیکە دوالیزم لە دەقە شیعریەکانی (لەتیف هەڵمەت)دا، ئامادەبوونیان هەیە، لەم سۆنگەیەشەوە شاعیر باڵادەستی خۆی پیشانداوە، بەجۆرێک هەندێک لەو شوێنانەی، کە بەهۆی تۆبۆگرافیاوە دوالیزم و دژن لەناو دەقەکانیدا بەرگێکی دیکەیان لەبەرکراوە، بەشێکیش لە شوێنەکان بەهۆی دنیابینی و خەیاڵ فراوانی شاعیر لە دەقەکاندا بوون بە دوالیزمی یەکتری، لە پاری دووەمدا ئامادەبوونی دوانەتی شوێن بە شێوەی کرداری لە چوارچێوەی دەقە شیعریەکاندا ڕونکراوەتەوە، ئامادەبوونی دوالیزمی شوێن لە دەقە شیعریەکانی شاعیردا، کراوە بە بنچینەی پۆڵێنکردنی دوالیزمەکان لە پاری دووەمدا.

پاری دووەم/ دوالیزمی شوێن لە دەقە شیعرەکانی (لەتیف هەڵمەت)دا:

هەروەک چۆن لە پاری یەکەمدا، لە باسی چەمک و پێناسەی دوالیزمدا ئەوە خراوەتەڕوو، کە دوالیزمەکان دووانەیەکی دژ و هاوپەیوەستن بەیەکەوە، بەجۆرێک لەیەکتر دابڕین و جیاکردنەوەیان ئاسان نییە، لەدەقی ئەدەبیدا بایەخی زۆریان هەیە و نووسەران وەک بنیاتی هونەری دەقەکانیان و لایەنێکی ئیستاتیکی پشتیان پێدەبەستن، ئەم پرۆسەیەش لە ئەنجامی لێکۆڵینەوە ڕەخنەییەکاندا، لایەنە هونەری و ئیستاتیکییەکانی بۆ خوێنەر ڕوونتر دەکاتەوە، دوالیزمی شوێنیش وەک هەر دوالیزمێکی دیکە، لە دەقی ئەدەبیدا بوونی هەیە و دەق نووس وەک ڕەگەزێکی جوانکاری مامەڵەی لەگەڵدا دەکات، ڕوون و ئاشکرایە کردەی ئەدەبی، بە تایبەت شیعر ڕەنگدانەوەی هەست و سۆز و لایەنی دەروون و تێڕوانینی سیاسی و کۆمەڵایەتی و ئابووری شاعیرە، هەموو ئەم لایەنانە دەبن بە هەوێنی دەقی ئەدەبی، شوێنیش مەیدانێکە دەبێتە پانتاییەک بۆ هەموو ئەم بارودۆخ و ڕووداو و کێشمە کێشمانە ((زۆر شت و دیاردە هەن بەردەوام لە دوالیزمدان، وەکو (هاوین و زستان، زەوی و ئاسمان، شەو و ڕۆژ، ئاگر و ئاو... هتد، (شوێن)یش وەکو بوونێک بەردەوام لە دوالیزمدایە، دوالیزمی شوێن دوو جۆرە، جۆرێکیان بەهۆی تۆبۆگرافیی دروست بووە، وەک دوالیزمی شوێنی دوور و نزیک، شوێنی بەرز و نزم، شوێنی سارد و گەرم وشک و تەڕ..هتد، جۆرەکەی تریشیان مرۆڤ یان هەست و دەرونی مرۆڤ دروستیان دەکەن، وەک دوالیزمی شوێنی هۆگر و بێ ئۆقرە، یان دوالیزمی شوێنی کراوە و داخراو، یاخود دوالیزمی شوێنی دڵگیر و دڵتەنگ..هتد.)) (عبدولمحەمەد ٢٠٠٤, ٣٦). لێرەدا دەکرێت بوترێت دوالیزمی شوێن، پانتاییەکی فراوانی هەیە، بە جۆرێک هەموو ڕەهەند و سوچ و قوژبنەکانی ئەم گەردوونە فراوانە دەگرێتەوە، وەک هەر یەکێک لە دوالیزمەکانی دیکە بوون و ئامادەیی گرنگی لە ژانەری ئەدەبیدا هەیە، بە هەردوو جۆرەکەیەوە، ئەوانەی بەهۆی تۆبۆگرافیاییەوە بوون بە دوالیزمی یەکتری وەک بەرز و نزم، ئاسمان و زەوی، دور و نزیک، یاخود ئەو دوالیزمانەی کە هەستی مرۆڤ سەرچاوەی دروستبوونیانە، وەک جوان و ناشیرین، هۆگر و ناهۆگر، چۆڵ و جەنجاڵ..تاد، لێرەدا هەوڵدراوە دوالیزمی شوێن، بەشێوەیەکی کرداری لە چوارچێوەی دەقە شیعرییەکانی شاعیردا، بە پێی ئامادەبوونیان لە دەقەکاندا بەم شێوەیەی خوارەوە شرۆڤە بکرێت:

DOI:https://doi.org/10.26750/Vol(8).No(3).Paper19 http://journal.uor.edu.krd/index.php/JUR Vol.8. No.3,September.2021

١- دوالیزمی شوێنی گشتی و تایبەتی: شوێنی گشتی ئەو جێگایانەن، کە بە ڕۆپۆشێکی گشتی بارگاوی کراون، بەدوورن لە مۆرکی خودی، تیایاندا دەستەڵاتی دەوڵەت فەرماندارە، کە پێچەوانەی شوێنی تایبەتییە، ((شوێنی گشتی ئەو شوێنەیە کە سنورێکی داخراوی نییە، لەگەڵ شوێنی گشتیدا هاوبەشە و جێگایەکن هەموو کەسێک دەتوانێت بۆیان بچێت و تایبەت نییە بە تاکە کەسێک، هەروەها جۆرێکی تر، لە شوێنی کرواوە ئەوەیە، کە شوێنی سروشتین وەک کەژ و کێو، ئەشکەوت و بیابان ..هتد، ئەمانەش دیسانەوە هەموو کەسێک دەتوانێت

بەکاریان بهێنێت و بۆیان بچێت)) (سالح:٢٠٠٦، ١٠٩) شوێنی گشتی دوالیزمی شوێنی تایبەتییە، چونکە شوێنی تایبەتی یان خودی ئەم جۆرە شوێنانەن، کە مۆرکێکی داخراو و تایبەتییان پێوەیە، بەکارهێنانیان تایبەتە بە خود، لە ژێر یاساو ڕێسای کەسێکی تایبەتدان و سنوری دەسەلاتی تاک تیایاندا زاڵە. لەتیف هەڵمەت لە دەقێکدا بە ناوی (جانتا) دەڵێت:

ئەوەتا

جانتایەکم بەکۆڵەوەیە

لەوانەیە

تەرمێکی مۆمیاکراوی تیابێ

نازانم بیبەم بۆ

گۆڕستانێک

یا ئوتێلێک

ئەرێ جیاوازی لە نێوان

گۆڕستان و

ئوتێلدا چییە؟ (هەڵمەت ٢٠١٤, ٩٢٦)

لەم دەقەدا شاعیر دوالیزمی کردووە، لە نێوان شوێنی تایبەتی و گشتیدا، شوێنی تایبەتی ئەو شوێنانەن، کە تایبەتن بە کەسێکی دیاریکروا و داخراون بە ڕووی کەسانی دیکەدا، بۆیە بەشێکی زۆری لێکۆڵەران کاتێک باس لە شوێنی تایبەتی دەکەن، ڕاستەخۆ شوێنی داخراویش لەگەڵیدا ئاوێتەدەکەن لە پێناسەیەکدا بەیەکەوە کۆیان دەکەنەوە، هەرچی شوێنی گشتیشە لەگەڵ شوێنی کراوەدا دەخرێنە پاڵ یەکتری و تیایاندا دەستەڵاتی تاک سنوردارە و کراوەن بەڕووی گشتیدا و دەوڵەت دەستەڵاتدارە تیایاندا، ((شوێنی تایبەتی دەستەڵاتی خودی تیایدا بەگەڕ دەخرێت، بە ڕووی خەڵکانی تردا داخراوە، لەژێر ڕکێفی تاکدایە.)) (العانی ٢٠٠٠, ١١٥) کەواتا شوێنی تایبەتی داخراوە بەڕووی دەستەڵاتی کەسانی دیکەدا، شاعیر لەم دەقەدا (جانتا)ی وەک شوێنی تایبەتی دەکارهێناوە، دیارە جانتا شوێنێکی

DOI:https://doi.org/10.26750/Vol(8).No(3).Paper19 http://journal.uor.edu.krd/index.php/JUR Vol.8. No.3,September.2021

زۆر تایبەت و کەسییە هیچ کەسێک مافی پشکنین و سەرنجدانی نییە بەبێ ڕەزامەندی خاوەنەکەی، تەنیا لە باری ئەمنی و پشکنینی پۆلیسیدا نەبێت.

جانتا ← شوێنێکی تایبەتییە ←شوێنی پاراستنی کەل و پەلی خودییە.

شاعیر ئەم جێگا تایبەتییە بۆ کارێکی دوالیزم و دژە باو بەکار هێناوە، کە تەرمێکی خستۆتە ناو جانتایەک، بەمەش هەڵگەڕانەوەیەکی لە ئاسۆی چاوەڕوانی[iii] خوێنەردا دروستکردووە، ئەمەش پێچەوانەی کار و ئەرکی جانتای کوڵە، ڕەنگە هەرگیز لە باری ئاسایدا ڕووی نەدابێت تەرمێک لە جانتایەکدا بە کوڵ هەڵبگیرێت، تەنیا لەکاتی ئەنجامدانی تاوان، یان کارێکی نهێنیدا ئەم کارە ڕێگای تێدەچێت، شاعیر بەشێوەیەکی ئیستاتیکی قەبارە و ئەرکێکی دوالیزمی داوە بە جانتا، هەروەها دوو شوێنی گشتی لە دەقەکەدا بەکار هێناوە ئەوانیش (گۆڕستان، ئوتێل) دیارە هەر یەکێک لەم شوێنانە گشتین، دەستەڵاتی دەوڵەت تیایاندا فەرمانداره، کراوەن بە ڕووی خەڵکی دا، ((شوێنی گشتی ئەو شوێنانەن، کە لە ژێر کۆنترۆڵی دەستەڵاتی گشتیدان، تێیاندا هەست بە ئازادییەکی سنوردار دەکەین.)) (کحلوش ٢٠٠٨, ٢٣) کەواتا شوێنی گشتی ئەو جێگاو سنوورە جوگرافیایانەن، کە ئازادییەکی سنووردار تیایاندا زامن کراوە بۆ سەرجەم تاکەکان و مافی هەموو کەسێکە بۆیان بچێت، لەم دەقەدا شاعیر دوو شوێنی گشتی هێناوە، کە هەردووکیان دوالیزمی یەکترین:

گۆڕستان = شوێنێکی گشتییە ←مانەوە تیایدا هەمیشەییە ← مەنزڵگەی مردووەکانە

ئوتێل = شوێنی گشتییە ← مانەوە تیایدا کاتییە ←شوێنی زیندووانە

ئەوەی لێرەدا جێگای سەرنجە، دوو شوێنی گشتی و دژی لە دەقەکەدا هاتووەن، وا لە خەیاڵی خوێنەردەکات جیاوازی لە نێوان زیندوو مردووەکاندا نەکات، ئەو وایدەبینێت بەشێک لە ئەوانەی مردوون، تەنیا بە جەستە لە ژیاندا نەماون، دەکرێت وەک زیندوو مامەڵەیان لەگەڵدا بکرێت و لە شوێنی مرۆڤە زیندووەکاندا، چونکە ڕۆحیان هەمیشە بە زیندووی و بە نەمری ماوەتەوە، هەروەک لە کۆتا دێڕدا شاعیر دەڵێت: نازانم جیاوازی چییە لە نێوان (گۆڕستان و ئوتێلدا)، لە ڕاستیدا ئۆتێل جێگای مرۆڤە زیندووەکانە، گۆڕستانیش مەنزڵگە و شوێنی مردووەکانە. دوالیزمی شوێن لەم دەقەدا لە تایبەتییەوە بۆ شوێنی گشتی بەم چەشنەی خوارەوە هاتووە:

(مردوو)← (جانتا)شوێنی تایبەتی و داخراو) ← گۆڕستان، ئوتێل(شوێنی گشتی و کراوە).

٢- دوالیزمی شوێنی بەرز و نزم: یەکێکیتر لە دوالیزمەکانی شوێن بریتییە لە دوالیزمی شوێنی بەرز و نزم، ئەم دوو شوێنەن، کە تۆبۆگرافیا بووە بە هۆکار و سەرچاوەی دوالیزمیان، هەندێک شوێن لە بەرزایی دان وەک (چیا و ئاسمان و سەر مانگ و ئەستێرەکان)، لە بەرامبەر ئەمانەشدا هەندێکیان لە نزماییدان وەک (زەوی، ڕووبارەکان، دەریاکان...تاد)، لە چوارچێوەی دەقە شیعرییەکانی شاعیردا دوالیزمی شوێنی بەرز و نزم وەک بەشێک لە بنیاد و ئیستاتیکا بەرچاو دەکەوێت، لە دەقێکی شیعریدا شاعیر دەڵێت:

DOI:https://doi.org/10.26750/Vol(8).No(3).Paper19 http://journal.uor.edu.krd/index.php/JUR Vol.8. No.3,September.2021

ئاوارەیە

نە کەپرێکی هەیە

نە ژوورێکی دووکەڵاوی

نەحیزبێکیش سووچی گەراجەکۆنێکی

بۆ دابین کردووە

ئەوەتا

کە شەوی لێ دێ

بەمانگ و هەموو ئەستێرەکانەوە

لە ڕووبارە ساردەکاندا

دەنوون.

*** (هەمان سەرچاوەی پێشوو، ٩٤٠)

لەم دەقەدا شاعیر چەند شوێنێکی بەرز و نزمی بەشێوەیەکی دوالیزمی بەکار هێناوە، شوێنی بەرز، (ئاسمان)ە، هەروەتر لە بەرامبەریشدا چەند شوێنێکی نزمی هێناوە وەک، (کەپر، خانوو، گەراجە کۆنە، ڕووبار) لەم دەقەدا بەشێوەیەکی دوالیزمی شوێنە بەرز و نزمەکانی جێگۆڕکێیان پێکراوە وەک لەم هێڵکاریەیی خوارەوەدا خراوەتەڕوو:

ئاسمان ← شوێنی بەرز

کەپر

خانوو ئەم شوێنانە لە نزماین نەک لە بەرزی.

گەراجە کۆنە

ڕووبار ← شوێنی نزم

مانگ

ئەم شوێنانەش لە بەرزایی ئاسماندان.

ئەستێرە

DOI:https://doi.org/10.26750/Vol(8).No(3).Paper19 http://journal.uor.edu.krd/index.php/JUR Vol.8. No.3,September.2021

(لەتیف هەڵمەت) لەم شیعرەدا، ئاڵوگۆڕی بە شوێنەكان كردووە، ئەم چەشنە جێگۆڕكێیە تەنیا لە زمانی شیعردا ڕێگا پێدراوە، هەر ئەوەش وادەكات زمانی شیعری زمانێكی پڕ لە گەمە و لادان و دژەباو بێت، كە بەتەواوی لە زمانی ئاخاوتنی خەڵكانی ئاسایی جیای دەكاتەوە، لێرەدا مانگ و ئەستێرەی لە باوەشی ئاسمانەوە بۆ ناو ڕووبارەكان دابەزێندراون، لەو لاشەوە كەپر و خانوو لەگەڵ گەراج، كە شوێنیان لە نزمایی و سەر زەویدایە، كەچی لەم دەقەدا بۆ ئاسمان بەرزكراونەتەوە.

٣-دوالیزمی شوێنی واقیعی و خەیاڵی: شوێنی واقیعی ئەو شوێنانە دەگرێتەوە، كە بەشێكن لە واقیعی ژیانی تاكەكان و پێكهێنەری سروشت و كۆمەڵگاكانن، واتا هەموو ئەو جێگایانەی، كە دەبینرێن و نامۆنین بە ژینگە و ژیاری مرۆڤایەتی، هەندێك لە لێكۆڵەران بە شوێنی (جێگیر) ناوی دەبەن و وێنەیەكی جێ نەگۆڕ و چەسپاویان پێیداون ((هەر شوێنە و تایبەتمەندی خۆی لە زەینی مرۆڤدا هەیە، وێنەكەی لەبەرچاو و زەیندا بوونی هەیە، نووسەر زۆرجار هەوڵی ئەوە دەدات، بۆ ئەوەی ئەو شوێنە وەك واقیع لە زەینی مرۆڤدا دروست بكات، پەنا بۆ وەسفكردن و گێڕانەوە بە دوورو درێژی دەبات.)) (عەبدوڵا ٢٠٠٨, ٦٧)، كەواتا شوێنی واقیعی ئەو شوێن و جێگایانەن، كە بونێكی جێگیریان هەیە لە خەیاڵی و زەین و دیدی مرۆڤەكاندا، هەرچی شوێنی خەیاڵییە تایبەتە بە هەست و سۆز و ناخی نووسەر و لە چاوگی جیهانبینی نووسەرەوە هەڵدەقوڵێت. بە پێچەوانە وە دوالیزمی شوێنی واقیعی ئەو جێگایانەن كە خەیاڵ و فەنتازیای نوسەران سازگەیانن، كە بە شوێنی خەیاڵی پێناسە دەكرێن، ((گرنگترین خاسیەتی شوێنی خەیاڵی ئەوەیە كە مێشك دروستی دەكات و بە شێوەیەكی سەرەكیش سەرچاوەكەی خەیاڵی نوسەرە.)) (سابیر, ٢٠٠١ لاپەڕە ٢١٧) ئەوەی كە ڕۆڵی سەرەكی دەبینێت لە وێنەگرتن و دروستكردنی ئەم جۆرە لە شوێن چەندێتی و چۆنیەتی فەنتازیای بیری نووسەران و شاعیرانە، بێگومان ئەم چەشنە خەیاڵ و فەنتازیایە لە ئەدەبدا، لە خەیاڵی خەڵكانی ئاسایی و تەنانەت توانای داهێنان و خوڵقاندنی بەرهەمە هونەرییەكانیش جیا دەكاتەوە. ئەم دوو شوێنە لە دەقە ئەدەبییەكاندا بە شێوەی دوالیزم بەرچاو دەكەون، لە دەقێكی شیعریدا (لەتیف هەڵمەت) دەڵێت:

لە شوێنێك گورگ گیا دەخوات

لە شوێنێك:- كتێبێك

خوێنەرێك ڕاودەنێ

لە شوێنێك قوتابخانەیەك

منداڵێك ڕاو دەكات

لە شوێنێك وشەیەك

لە دەفتەرێك

خۆی دەشارێتەوە

DOI:https://doi.org/10.26750/Vol(8).No(3).Paper19 http://journal.uor.edu.krd/index.php/JUR Vol.8. No.3,September.2021

لە شوێنێک تفەنگێک

ڕۆژوی کوشتن دەگرێ

لە شوێنێک

لێرە

لەوێ

لەولایە

لە شوێنێک

کەوێک تەقە

لە ڕاوچی دەکات

******* (هەڵمەت، ٢٠١٤، ١٤٢٦)

لەم شیعرەدا شاعیر (٧) جار وشەی (شوێن)ی بەکار هێناوە، کە سەرجەمیان بەشێوەی نادیارن، ئەو ڕووداوانەی لەو شوێنانەدا ڕوویانداوە، دورن لە ئاسۆی چاوەڕوانی خوێنەر، چونکە لە واقیع دا نەبیستراوە، کە ڕووداوەکان و شوێنەکان بەم چەشنە دوالیزم بن، بە جۆرێک لەگەڵ هەر بەکارهێنانێک کارێکی دوالیزم لەم شوێنانەدا ڕوویانداوە، سێ شوێنی واقیعی باسکردوون، کە (قوتابخانە، کتێب، دەفتەر)، سەرجەمیان پەیوەستن بەیەکەوە، دەچنە یەک بازنەوە ئەویش بازنەی(خوێندەواری بوون)ە، لە لایەکی تریشەوە شاعیر (سێ) شوێنی خەیاڵی باسکردووە، ئەوانیش دەکرێت بخرێنە یەک بازنەوە کە (ئازادی) یە.

یەکەم: لە شوێنی (واقیع) دا ڕووداوەکان نا ئاساین، بە ئاقاری دژواری و هەڵهاتنن لە شوێن.

دووەم: لە شوێنی (خەیاڵی) دا ڕووداوەکان بە ئاقاری ئازادی و دادگەرین.

((شوێنی خەیاڵی پانتاییەکی ئازاد و فراوانی بۆ داهێنان هەیە)) (النابلسي ١٩٩٤, ٩٠) شوێنی خەیاڵی جیاوازییەکەی لەگەڵ شوێنی واقیعی لەوەدایە، کە نووسەر بەئارەزووی خۆی و بە پێی پێویستی خۆی ئەندازە و قەبارەی پێدەدات و دەتوانێت بە هۆیانەوە داهێنان لە کارەکەیدا بکات، چونکە نووسەر تەواو دەستکراوە دەبێت تیایدا، لە شوێنە خەیاڵییەکاندا شاعیر تەواو لە واقیع لایداوە، چونکە لەڕاستیدا (گورگ گۆشت دەخوات، کتێب موڵکی خوێنەرە، قوتابخانە خوێندکار دەگرێتە خۆی، تفەنگ پیشەی کوشتن و خوێنڕشتنە، وشە لە تێنووس و دەفتەردا دەنووسرێت، ڕاوچی کەو ڕاودەکات)، کەچی هەموو ئەم یاسایانەی لە چەند شوێنێکی نادیاردا پێچەوانە کردونەتەوە، کە شاعیر تەنیا خۆی دەزانێت ئەم جێگاو شوێنانە کوێن، جۆرێک هەڵگێڕانەوەی لە یاساکانی گەردووندا کردووە بەم چەشنە:

شوێنی خەیاڵی شاعیر × یاساکانی ژیانی گەردوون.

DOI:https://doi.org/10.26750/Vol(8).No(3).Paper19 http://journal.uor.edu.krd/index.php/JUR Vol.8. No.3,September.2021

دەشێت ئەو شوێنە نادیارانەی شاعیر باسی کردوون، بەهەر هۆکارێک ناوی شوێنەکانی نەبردووە لە واقیعدا بونیان هەبێت، ڕەنگە لە جێگایەک ژیان پڕا و پڕبێت لە ئازادی و ڕاستگۆیی، شاعیر وێنای وڵات و شوێنێک دەکات، بەبێ ئەوەی ئاماژە بە ناوی شوێنەکان بکات، کە لە ژێر سایەی دادپەروەری و ئازادیدا، گورگ وازی لە خواردنی گوشت و دڕندەیی خۆی هێناوە، هەروەها تفەنگ وازی لە خوێن ڕێژی و کوشتن هێناوە، لەبری ڕاوچی کەو ڕاوبکات، کەو ڕاوچی هەڵدەبرێت و دەیخاتە پەناو پاسار، بە پێچەوانەی ئەم شوێنانەی سەرەوەش لە سایەی دەستەڵاتی تاکڕەویدا لە چەند شوێنێکی تردا، خوێنەران لە کتێب ڕادەکەن، قوتابخانەو خوێندەوار بوون و نوسینی ڕاستییەکان، ئاکامەکەی کونجی زیندان و مەرگە.

٤- دوالیزمی شوێنی تەسک و فراوان: تەسکی و فراوانی دوو چەمکی دوالیزمن، کە تۆبۆگرافیا و قەبارە و ئەندازەیان بووە بە هۆکاری دژیان، هەرچەندە لە دونیایی ئەدەبیدا ئەم شوێنانە ناسنامەی خۆیان بەتەواوی لەدەست دەدەن، زۆر جار دەشێت شوێنێک، کە لەبنەڕەتدا فراوانە لەلای کەسێک تەنگ و تەسک بێت، بەهۆی بار و دۆخێکی تایبەتی و ئاستەنگ و مەینەتییەکانی ژیان، بەڵام بە پێچەوانەشەوە دەشێت شوێنێکی ئاسایی و بچوک لە سۆنگەی دڵی مرۆڤێک لەسایەیی ئەو کەش و ئازادییەی بۆی خولقاوە بووبێت بە جیهانێکی بێکۆتا، کە ئەمەش زیاتر پەیوەندی بە باری دەروونی و حاڵەتی سایکۆلۆژییەوە هەیە. (شوێن لە دەقی ئەدەبیدا خاوەنی ناسنامەی خۆی نییە، چونکە شوێن لە دەقی ئەدەبیدا شێوە و ئەندازەی خۆی لەدەست دەدات.) (کحلوش ٢٠٠٨, ٣٢)، کەواتا شوێن لە دەقدا خاوەنی ئەندازە و سنوری دیاریکراو نییە، بەتایبەت لە دەقی شیعریدا، لە دەقێکی شیعریدا شاعیر دەڵێت:

لە زیندانێک دا یەک پەنجەرە

درزێ بچوک

دە درزێ

هەزاران ئەستێرە و

ئاسمانێکی گەورە گەورە

دەدرزێ

******* (هەڵمەت. ٢٠١٤، لاپەڕە ٣٩٢)

شاعیر چەند شوێنی بە شێوەی دژیەک هێناوە، بە جۆرێک شوێنە بچوک و تەسکەکان، کە (**زیندان، پەنجەرە، درز**)، لە بەرامبەریشدا شوێنێکی فراوان هاتووە، کە (**ئاسمان**)ە، لێرەدا شاعیر دیاردەیەکی هاوشێوەی (پەڵەی ئەرخەوانی)[iv] لە ئاسۆی چاوەڕوانی خوێنەردا سازاندووە، کە هەڵوەشاندنەوەی ئەندازەییە و ئاسمان و ئەستێرەکان هێندە بچوککراونەتەوە، کە لە باوەشی شوێنە بچوکەکاندا جێگایان بۆتەوە، کە ئەم کارەش لە ڕاستیدا شتێکی باوەڕپێکراو و نە گونجاوە، هەرگیز زیندان و پەنجەرە و درزەکان ناتوانن، ئاسمان و ئەستێران بیانشارنەوە، بەڵام بە پێچەوانەوە ئەم ئاسمان و ئەستێرانە دەتوانن بە ملیاران پەنچەرە و درز لە سینەی خۆیاندا ون بکەن، دوالیزمی ئەم شوێنانە لەوەدایە، شاعیر دەیەوێت بڵێت، کاتێک مرۆڤ دەخرێتە کونجی زیندانەوە، تاکە درزێک و تروسکاییەکی

DOI:https://doi.org/10.26750/Vol(8).No(3).Paper19 http://journal.uor.edu.krd/index.php/JUR Vol.8. No.3,September.2021

پێ ڕەوا نابیندرێت و کاتێک بۆ ماوەیەکی دور و درێژ بێبەش دەبێت لە ڕوناکی ئاسمان و ئەستێرەکانی شەوگار، لەو کات و شوێنەدا ئەگەر تەنیا یەک درزێک بدۆزێتەوە و تیایدا ئاسمان و ئەستێرە ببینێتەوە، ئەوا مەل ئاسا خەیاڵی دەفڕێت و وادەزانێت لەم زیندانە تەسک و تاریکە، ئەو بووە بە خاوەنی ئاسمانەکان و تەواوی ئەستێرەکان، لەکاتێکدا ئەو تەنیا بە ئەندازەی درزێکی بچکۆلە، پانتایی ئاسمان و ئەستێرەیەک یانیش چەند ئەستێرەیەکی بینیوە، لێرەوە شاعیر دەیەوێت بڵێت، تاوەکو نەکەوینە شوێنی تەسک و تاریکی بێ پەنجەرە و درز، بەهای ئازادی و ئاسمان و ئەستێرەکان نازانین.

زیندان، پەنجەرە، درز = شوێنی تەسک

ئاسمان، ئەستێرەکان = شوێنی فراوان

٥- دوالیزمی شوێنی ئامادە و ئامادە نەبوو(ئێرە و ئەوێ): شوێنی ئامادە و نائامادە دوو شوێنن، کە نووسەران وەک دوو جەمسەری دوالیزم و پەیوەست بەیەکەوە مامەڵەیان لەگەڵدا دەکەن، لە یەکێکیاندا (ئێرە) ئامادەییەکی جەستەییە، لەوەی دیکەیاندا (ئەوێ) ئامادەییەکی ڕوحی هەیە، زۆرجار تەنیا بە خوێندنەوەی دەقێک خوێنەر هەست بە نائامادەییەکی ڕۆحی دەکات لای نووسەری دەق، ئێرە و ئەوێ ئەو شوێنانەن، کە شاعیر بە بەشێک لە ژیان و وابەستەیی خۆی دەیانبینێت، کە پەیوەندی ڕۆحی و جەستەیی خۆی بەو شوێنانە نیشاندەدات. ((ئێرە و ئەوێ زیاتر ئەو شوێنانەیە، کە عەقڵی ناوەکی لە ڕێگەی پەیوەندییەکی لۆژێکەکان و هۆشیارییەوە دروستیان دەکات، بەمەش پەیوەندییەکی ڕاستەوخۆ لەگەڵ شوێنی ئامادە و پەیوەندییەکی ناڕاستەوخۆ لەگەڵ شوێنی نائامادەدا دروست دەکات، زۆر جاریش ئەم ئامادەنەبوونە ئامادەبوونێکی دەروونییە، چونکە لە ئەنجامی ئامادەنەبوونی لە شوێنەکەی، بەردەوام لەگەڵ شوێنەکەیدا دەژی، واتا نیشتەجێ بوونێکی دەروونییە بۆ ئارامی دڵە.)) (ڕەئوف, ٢٠١٢ لاپەڕە ١٠٧)، کەواتا شوێنی ئامادەو نائامادە پەیوەستە بە لۆژیک و ژیری شاعیرەوە، پەیوەندییەکی ناوەکییە، کە وا لە شاعیردەکات بکەوێتە نێوان ململانێی دوالیزمی ئێرە و ئەوێ. لەدەقی شیعری **(خۆزگەی سەرەمەرگی گوڵ...)** دا (لەتیف هەڵمەت)، دەڵێت:

بنجێ گوڵیان لە بنارێک هەڵکێشاو

لە گوڵدانی مرواریدا گەورەیان کرد...

نە مێشوولە زاتی هەبوو توخنی کەوێ...

نە-با-ش دەستی بۆ پەلک و پرچی دەبرد...

بەیانییەک کە شینایی...

ئەبو بە کەپری زەوی و

یەکە یەکە ئەستێرەکان

ئەچوون ئەو دیوی ئاسمان...

DOI:https://doi.org/10.26750/Vol(8).No(3).Paper19 http://journal.uor.edu.krd/index.php/JUR Vol.8. No.3,September.2021

گوڵ لە دڵیا...

وتی خۆزگە وەکو ئەوان...

ئەمتوانی بە پێی خۆم بڕۆم...

ئەستێرەیەک تازە قژی دادەهێناو

بۆ ڕۆیشتن خۆی ڕێک دەخست...

پرسی لە گوڵ:-

-تۆ خەڵکی کوێ ی...

گەر پێ بگری بۆ کوێ دەڕۆی؟

بۆ کام ڕەشماڵ...

بۆ کام بنار...

بۆ لای کام دۆست...

گوڵ پروقاو هاواری کرد...

ئەی ئەستێرەی کۆچەری...

نە پێم هەیە هەڵم بگرێ...

نە یار... نە دۆست...

توخوا... مەڕۆ جێم مەهێڵە...

دە گەردی دڵی وەریوم...

بەرە بۆ لوتکەی حەسارۆست...

******* (هەڵمەت، ٢٠١٤، ١٣١-١٣٢)

لەم شیعرەدا ململانی و دژایەتی لە نێوانی شوێنی (ئێرە و ئەوێ) دا هەیە، ((شوێنی ئامادە ئەو شوێنەیە، کە شاعیر خۆی لەوێ ئامادەیە(ئێرە)، هەرچی شوێنی نا ئامادەیە زیاتر لە ڕێگەی عەقڵ و پەیوەندی لۆژیکی دروست دەبن.)) (ڕەئوف ٢٠١٢, ١٠٦،١٠٧) شوێنی ئامادە و نا ئامادە پەیوەندییەکی جەستەیی و لۆژیکی بەیەکەوەیان دەبەستێتەوە، هەندێک جار مرۆڤ بە جەستە لە شوێنێکدا ئامادەیە، بەڵام بە خەیاڵ و ڕۆح و گیان دڵی لە شوێنێکی ترە، هەمووکات لەگەڵ یادگاری و دیمەنەکانی ئەو شوێنەدا دەژیت و خۆزگەی ئامادەبوونی لەوێی بۆ دەخوازێت. لەم دەقەدا شاعیر باسی دوو شوێنی کردووە، یەکێکیان ئەو شوێنەیەکە گوڵەکە تیایدا دەژیت و هەموو خزمەتێک

DOI:https://doi.org/10.26750/Vol(8).No(3).Paper19 http://journal.uor.edu.krd/index.php/JUR Vol.8. No.3,September.2021

و پێداویستییەکی بۆ دابینکراوە کە (ئێرە)یە، لەگەڵ شوێنێکی نا ئامادە، کە چیایی حەسارۆستە(ئەوێ)یە، هیچ خزمەتێکی تیا نییە و کەس ئاوی نادات و نازی هەڵناگرێت، بەڵام لەوێ ئازادی و باوەشی سروشت هەیە. شاعیر خەم و ئازاری گوڵێک لە شوێنێکی جوان و سەرنجڕاکێشدا، کە (گوڵدانی مرواری) دەگێڕێتەوە، دەردە دڵی خۆی بۆ ئەستێرەیەک دەکات، حەزی گەڕانەوەی بۆ نیشتمان هەیە، گوڵ لە نەو نەمامییەوە لە زێدی سەخت و دژوار و سارد و سڕی زستان و گەرم و وشکی هاوینی ڕاگواستراوە، خراوەتە ناو مەرکانەیەکی مرواری گران بەها، کە شوێنێکی (ئامادەیە= ئێرە) بەڵام دڵی نا ئارامە هەر غەریب و بێ لانەیە، چونکە دوورە لە زێدی خۆی دوورە لە خاک و هەواو سروشتی کوێستان و سەر لوتکە و کێوان، هێشتاکە دڵی هەر لێدەدات بۆ ئازادی و ئاسودەیی لەناو دڕک و داڵی سروشت، کە شوێنێکی نا ئامادەیە(چیای حەسارۆست)ە. دوالیزمی ئەم دوو شوێنەش هەر لەوەدا خۆی دەبینێتەوە، کە گوڵ سەرباری ئەم هەموو ناز و خۆشگوزەرانی و جوانییە ڕازی نییە، دڵ و خەیاڵی هەر لە باوەشی سروشت و بەرزی چیایە، لێرەدا (گوڵ) خوازەیە بۆ واتای فەرهەنگی خۆی بەکار نەهاتووە، چەندین مەدلولی تر لە خۆ دەگرێت، دەشێت مەبەستی شاعیر باسکردنبێت لە مرۆڤێک، کە (یوسف) ئاسا لە ناز و خۆشگوزەرانی و تەختی عەزیز مصرەوە دڵی بۆ وشکی و دژوارییەکانی کەنعان لێبدات، چونکە زێدی خۆیەتی، هەروەک وتراوە (شام شەکرە، بەڵام وڵات شیرینترە.) مرۆڤ ئەگەر لە زێدی خۆی دوربێت چێژ لە جوانی و خۆشییەکان ناکات، هەمیشە چاو لە ڕێگای دەرفەتێکە بۆ گەڕانەوە بۆ نیشتمان.

٦- دوالیزمی شوێنی ژیان و مەرگ: لەبنەڕەتدا چەمکی ژیان و مەرگ دوو چەمکی تەواو دوالیزمن، ژیان بریتییە لە دەستپێک و سەرەتا، بەڵام مەرگ بریتییە لە کۆتایی و ماڵئاوایی، هەرچی شوێنی ژیان و مەرگیشە بەهەمان شێوە دوو جێگان تەواو دژ و دوالیزمی یەکترن، بەڵام ئەم دوو شوێنە بەپێی کات و بارودۆخ دەشێت گۆڕانیان بەسەردا بێت، زۆرجار شوێنی مەرگ دەبێت بە شوێنی ژیان و سەرچاوەی داهات و بژێوی بۆ کەسانێک، لە بەرامبەریشدا شوێنی ژیان و خۆشی و چێژ بۆ کەسانێکی دیکە دەبێت بە مەیدانی ماڵوێرانی و کۆتایی، لە دەقێکی شیعریدا شاعیر دەڵێت:

مرۆڤ لە زەوی بێزاردەبێ

دەڕوا بۆ لای خوا

دەبێ بە ئەستێرەو

بەشەوان لە دوورەوە

تەماشای

ماڵەکەی جارانی دەکات. !

* * *

DOI:https://doi.org/10.26750/Vol(8).No(3).Paper19 http://journal.uor.edu.krd/index.php/JUR Vol.8. No.3,September.2021

فرۆکەیەک هات

حەشارگەکە دووربوو

مناڵەکە نەیتوانی بیگاتێ

گۆڕستانەکە نزیک بوو

منالّەکە چوو بۆ گۆڕستانەکە

ئەوە بۆ هەمیشە گۆڕستان حەشارگەیەو

لەماڵ و

لەقوتابخانە

نزیکترە..!

* * * (هەڵمەت، ٢٠١٤، ٧٧٢)

لەم شیعرەدا شاعیر ململانێ و بەرانبەری لە نێوان شوێنی مەرگ و ژیاندا دەکات، ئەگەرچی مەرگ و ژیان تەواو دوالیزم و دوو جەمسەری دژە ئاراستەن، بەڵام شاعیر لەم دەقەدا و لە کۆپلەی یەکەمدا بەشێوەیەکی بازنەیی، جۆرە سوڕانەوەیەک لە نێوانی ئەم دوو شوێنە دروست دەکات.

لە کۆپلەی یەکەمدا شاعیر دوو شوێنی ژیانی باسکردووە کە :(زەوی، ماڵ)، هەروەها (ئاسمان)ی بە شوێنی مەرگ و ئامادەبوونی گیانی مردووەکان داناوە، سەرەتا باس لە بێزاری مرۆڤەکان دەکات لە ژیان و ئاماژە بەوە دەکات، کاتێ کە مرۆڤ لە دونیا بێزار دەبێت و ئازار و دژوارییەکان دەست دەخەنە بینەقاقای ڕۆحی، بە ناچاری مرۆڤ حەز بە مەرگ دەکات، ئارەزووی کۆتایی هاتنی ژیانی دونیایی لە مێشکیدا چەکەرە دەکات، کاتێکیش ژیان بە جێدەهێڵێت و دەمرێت، گیانی لەسەروی ئاسمانەکانەوە چاو دەگێڕێت، بۆ ماڵەکەی خۆی لە دونیادا حەزی گەڕانەوە لە ناخیدا دەگەشێتەوە.

دوالیزمی شوێنی ژیانی مەرگ لەم دەقەدا بەم چەشنەی خوارەوەیە:

ژیانی مرۆڤ لە دونیا ← **بەرەو مەرگ** ← **ڕۆحی مردوو لە ئاسمان**

(لەدوای مردنیش چاو لە ماڵی دونیایە و حەزی گەڕانەوەی هەیە بۆ سەر زەوی)

لەکۆپلەی دووەمدا (لەتیف هەڵمەت) باس لە نەهامەتی گەلێکی ستەم دیدە دەکات، کە ژیانیان لە ژێر سایەی تۆپ و تەیارە و باروت و شەڕدایە، بە جۆرێکە مەرگ و ژیانیان لە هەمان کات و شوێندا ئامادەییان هەیە، ئاماژە بە چیرۆکی مەرگی منداڵێک دەکات، فریاناکەوێ بگاتەوە بە (حەشارگەکەی) و فرۆکەیەک دەیکوژێت، بەر لە

DOI:https://doi.org/10.26750/Vol(8).No(3).Paper19 http://journal.uor.edu.krd/index.php/JUR Vol.8. No.3,September.2021

گەیشتنەوەی بە شوێنی ژیان، بەرەو شوێنی مەرگ بەڕێدەکرێت، کە (گۆڕستانە)، مەرگ لە ژیان نزیکتر بوو. بێگومان گۆڕستان دوالیزمی ماڵ و قوتابخانەیە، گۆڕستان جێگای مردووەکانە و ماڵ و قوتابخانەش مەنزڵگای زیندووەکانن. ململانێ و دوالیزمی ئەم دوو شوێنە لە جەنگ و دژواری و دیسپلینی سەربازی ئیمپریالیزم سەرچاوەی گرتووە.

٧- داولیزمی شوێنی چۆڵ و جەنجاڵ: یەکێکی تر لە شوێنە دوالیزمەکان بریتییە لە دوالیزمی شوێن چۆڵ و جەنجاڵ، کە ئەم دوو جێگایەش تەواو دوالیزم و دژن بەیەکتری. شوێنی چۆڵ ئەو جێگایانە دەگرێتەوە، کە مرۆڤێک تیایدا هەست بە تەنیایی و بێ یاری و دۆستی دەکات، بە جۆرێکە هاودەم و هاودەنگێک بۆ دڵەی تەنیا شک نابات، بەڵام شوێنی جەنجاڵ ئە وشوێنانەن، کە چەشنێک لە جوڵەی ژیان و قەڵەباڵغی مرۆڤەکان تیایدا بەرچاو دەکەوێت. (عبدولمحەمەد ٢٠٠٤, ٤١)، چۆڵی و جەنجاڵی شوێنەکان ڕەنگە زۆر جار پەیوەستبن بە چاوی دڵی تاکەکان، دەشێت مرۆڤێک لە شارێکی جەنجاڵ دا ژیان بگوزەرێنێت، بەڵام بەهۆی تەنیایی و بێ دۆستی و یاری ئەم جێگایە بە چۆڵ خۆی نمایش دەکات لە دید و ژیانی ئەو تاکەدا، بە پێچەوانەشەوە دەشێت دروست بێت. لە دەقێکی شیعری لەتیف هەڵمەت دەڵێت:

شارەکەی من .. یەکەم شانۆی تاوانە

چەردە یاسای بەدەستە

پێغەمبەر دیلی زیندانە ..

حەلاج[٧] نوقمی خوێنی خەستە

ئەبوو لەهەب ... خاوەن ئینجیل و قورئانە

لەم شارەدا ... لەم شارەدا

لە دەستاڕی پەژارەدا

گشت دڵداریێ

گشت هەستیاریێ

جادووگەرێک ... ئەی هاڕێ (هەڵمەت، ٢٠١٤، ٦٤-٦٥)

لەم دەقە دا شاعیر ئاماژەی بە دوو شوێن کردووە، کە دوالیزمی یەکترین لە ئامادەبوونی کارەکتەرەکان تیایاندا، ئەوانیش(شار، زیندان)، شاعیر دوو مەیدانی شانۆ دەخاتە بەر دیدی خوێنەرانی، لەم شیعرە دا ڕووداوەکان لە سەر ئەم دوو تەختی شانۆیەدا دەبن بە دوالیزم.

یەکەم: شار شوێنی جەنجاڵی و ئازادی تاوانکار و خوێن ڕێژانە.

دووەم: زیندان بووە بە شوێنی خەڵکانی بێتاوان، بێ بەری لە گوناهو خراپەکاریی.

DOI:https://doi.org/10.26750/Vol(8).No(3).Paper19 http://journal.uor.edu.krd/index.php/JUR Vol.8. No.3,September.2021

بێگومان (پێغەمبەران)(سەلامی خودای لە سەربێت) ناكرێت زیندانی بكرێن، چونكە ئەوان هەموو پەیامێك لە پەروەردگار وەردەگرن، وەك لە قورئاندا (خودای مەزن) ئاماژەی بە كاری ئەوان داوە، كە (مژدە دەر و ئاگادار كەرەوەن)، تاوانێك ئەنجام نادەن تاوەكو شایەنی زیندانی كردن و دابڕان بن لە جەنجاڵی شار و كۆمەڵگاكان، چونكە هەر مەبەست لە هاتنی پێغەمبەران وریاكردنەوەی تەواوی كۆمەڵگایە و بانگكردنیانە بۆ ڕێگای حەق و ڕاستی و شوێنی پێغەمبەران ناو قەڵەباڵغی و كۆمەڵگایە، بەڵام شوێنی تاوانكار و خوێن ڕێژان زیندان و دابڕانە لە شار و كۆمەڵگا و بە ئاقاری كەمكردنەوەی تاوان و چاكسازی كردن تیایاندا. دوالیزمی ئەم دوو شوێنە لەوەدا خۆی دەبینێتەوە، كە شاعیر ڕووداوەكانی هەڵگێڕاونەتەوە لەم دوو شوێنەدا، پێغەمەرێك (یوسف)(سەلامی خودای لەسەر بێت) ئاسا خراوەتە كونجی زیندان و دوورە لە شار و قەڵەباڵغی، مرۆڤێكی وەك (حەلاج) خاوەن بیرو باوەڕی پاك و فەلسەفەی ناخی مرۆڤەكان، كە (حەقیقەتی دڵەكان)ە بەدەستی نەزان و كاڵفامەكان خەڵتانی خوێن دەكرێت، بە دەروازەی شاردا هەڵدەواسرێ، كەچی بێ باوەڕ و ستەمكارانی هاوشێوەی (ئەبولەهەبی) لە ناو كۆمەڵگا و شارن و خاوەنی ئاین و یاسا و دەستەڵاتن.

٨- دولیزمی شوێنی هۆگر و ناهۆگر: شوێنی هۆگر ئەو شوێنەیە، كە مرۆڤ تیایدا هەست بە ئاسودەیی و ئارامی دەكات و ئولفەتی پێیەوە گرتووە. ((شوێنی هۆگری ئەو شوێنەیە كە شاعیر هۆگری و ئولفەتێكی بۆی هەیە، ئیدی لەبەرئەوەی تێیدا ژیاوە، یان یادگاری لەو شوێنەدا هەیە، یاخود سەرچاوەیەكی ترە بۆ خودی شاعیر)) (ڕەئوف، ٢٠١٢ لاپەڕە ٨٩)، هەستكردن بە هۆگری و نا هۆگری جێگایەك بە شێوەیەكی ڕێژەییە ڕەنگە ئەو شوێنەی بۆ كەسێك هۆگر بێت لە بەرامبەردا بۆ یەكێكی دیكە ناهۆگر و نەویست بێت. ((ئەو شوێنانەی مرۆڤ هەست بە ئالودەیی سۆز ناكات بەرامبەری، بەڵكو هەست بە دوژمنایەتی و ڕق لێبوونەوە و جۆرێك ململانێ دروست دەكات.)) (العاني(د)، ٢٠٠٠ لاپەڕە ١٢٩) شوێنی نا هۆگر دوالیزمی شوێنی هۆگرە، هەمان ئەوەی لە باسی شوێنی هۆگردا وتمان دەشێت بۆ شوێنی نا هۆگریش دروستبێت، بەوەی هۆگری و نا هۆگری ڕێژەییە و لە كەسێكەوە بۆ كەسێكی تر جیاوازە، دەشێت ئەو شوێنەی بۆ شاعیرێك هوگرە لە بەرەمبەردا بۆ شاعیرێكی دیكە نەویست و نا هۆگربێت. لە دەقێكدا شاعیر دەڵێت:

ئێوارەیەكی قووڵەو تێنوێتییەكی دوورم لە ناخدایە

ئەم چایخانەیەش پڕ پڕە، لە: ساختەچی و درۆزن و

شاعیر و فاڵچی و چیرۆكنووس و قومارباز و

بێ كارو شێت و ... هتد ...

. . .

كە لە لم و دووكەڵی كوێرەوەری ئەم چەرخە

سۆزانیەدا، ون بووە ...

DOI:https://doi.org/10.26750/Vol(8).No(3).Paper19 http://journal.uor.edu.krd/index.php/JUR Vol.8. No.3,September.2021

ئیتر هیچ شتێک بەم ژیانەوەی نەبەستۆتەوە..

ئەی پێم نەوتی شێتان هەمیشە

ساویلکە و دڵپاکن...؟

دەبا ئەم شێتە کوێرەوەری و

گاڵتە و گەمەی خۆی ...

هەڵگرێ و لەبەر ئەو شەقام و کۆشکانەدا

هەڵیا ڕێژێ و بڵاویان بکاتەوە

کە تەنیا پەنای دیوار و شۆستەکانیان

داڵدەی دەدە و جێگای دەکەنەوە ...! (هەڵمەت، ٢٠١٤، ٣١٩-٣٢٠)

لێرەدا شاعیر دژایەتی و بەرامبەری دەخاتە نێوان چەند شوێنێک، کە دڵ پێیان ناحەزە و لێیان ڕادەکات، لە کاتێکدا شوێنی ژیانن و جێگای کۆڕ و کۆبوونەوەی هەموو چینەکانی کۆمەڵگان ئەوانیش: (چایخانە، کۆشک)، شاعیر بێزاری و ناهۆگری خۆی بەرامبەر بەم دوو شوێنە دەردەبڕێت، چونکە ئەو چایخانەیەی، کە شوێنی پشوودان و کۆڕ و کۆبوونەوەی هەژاران و چینی ڕۆشنبیران و نووسەران بووە، لە دیدی شاعیردا ئەم شوێنە تەواو دوالیزمە بە ڕابردووی خۆی وای دەبینێت ڕۆژگار و بارودۆخ کەڵکێکی بەم جێگایەوە نەهێشتووە، پڕبووە لە ساختەچی و قومار باز و خەڵکانی ناڕاست، بۆیە شاعیر ناهۆگرە بەم شوێنە، هەروەها کۆشکەکانیش جێگای ژیانی کەسانی باڵادەست و دەوڵەمەندن، کە خولقێنەری ئەم بار و دۆخە خراپ و دژوارەن، بۆ هەژاران ئەوان نەخشەی ژیان دەکێشن، بۆیە شاعیر ئەو شوێنانە بە پەناگە دانانێت، دڵ نا هۆگرە پێیان ئەو تەنیا (شەقام و شۆستەکان) بە پەناگە و شوێنی ئارام و ژیان و گوزەرانی هەژاران ناوزەد دەکات، ئەو وایدەبینێت کاتێک ژیان پڕیەتی لە مەینەتی و ناڕاستی، مرۆڤە هەژارەکان تەنیا لە باوەشی شەقامەکان و شۆستەکاندا هەست بە ئارامی و ئاسودەیی دەکەن.

لە دومایکدا ماوەتەوە بوترێت، کە ئامادەبوونی دوالیزمی شوێن لە ژانەرەکانی ئەدەبدا، دەلیڤێەکە بۆ نوسەران تاوەکو جوانترین وێنەی ئیستاتیکی و هونەری، لە جەستەی دەقەکانیان بچەسپێنن، کە بەهۆیانەوە خوێنەر کەمەر کێش و مەیل کۆت دەکەن، بۆ ئەو شوێنانەی خۆیان بۆ مەرامێکی تایبەتی وێنەیان کێشاون.

(لەتیف هەڵمەت) یش، بەهەمان شێوەی بەشێکی زۆری شاعیرانی دیکە، لەم بارەدا جێ پەنجەی خۆی جێهێشتووە، بەشێوەیەکی کارزانانە شوێنەکانی دژ بەیەکتری کردۆتەوە، دەرئاسایەکی* لە ئاسۆیی چاوەڕوانی خوێنەردا دروست کردووە، کە هەندێک جار ئەم شوێن و ڕووداوانە هەرگیز بە خەیاڵی خوێنەردا گوزەریان نەکردووە، دوانە دوالیزمەکان بە ئامانجی ئیستاتیکی و جوڵاندنی هەستی خوێنەر و بیرخستنەوەی هەندێک ڕووداو، کە پەیوەستن بە ژیانی بەشێکی مرۆڤایەتی بەکار هاتوون، لە لێکۆڵینەوە ئەدەبییەکاندا چەند دوالیزمێکی تر باسکراون لەوانە: (دوالیزمی ڕەش و سپی، دوالیزمی زەوی و ئاسمان، دوالیزمی خۆشی و ناخۆشی...تاد)، بەڵام ئەم لێکۆڵینەوەیە

DOI:https://doi.org/10.26750/Vol(8).No(3).Paper19 http://journal.uor.edu.krd/index.php/JUR Vol.8. No.3,September.2021

پەیوەستە بە دەقە شیعرییەکانی (لەتیف هەڵمەت)، بە پێی ئامادەبوونی دوالیزمی شوێن لەناو دەقەکانیدا لێکۆڵینەوەکە ئەنجامدراوە، نەک بە پێی بوونی جۆر و ژمارەی دوالیزمەکان.

ئەنجام:

١- دوالیزمی شوێن، وەک هەر یەکێک لە دوالیزمەکانی تر گرنگی زۆری لە دەقی ئەدەبیدا هەیە، لە دەقە شیعرییەکانی (لەتیف هەڵمەت)یشدا ئامادەبوونێکی فراوانیان هەیە.

٢- دوالیزمی شوێن لە دەقە شیعریەکانی (لەتیف هەڵمەت)دا بە دوو شێوە بەکار هاتوون:

یەکەم: ئەو شوێنانەی تۆبۆگرافیا، بووە بە سەرچاوەی دوالیزمییان وەک:(شوێنی بەرز و شوێنی نزم، باکور و باشور، خۆرهەڵات و خۆرئاوا.. تاد.).

دووەم: ئەو شوێنانەی ناخ و دەروونی شاعیر بووە بە سەرچاوەی دوالیزم بوونیان وەک:(شوێنی هۆگر و شوێنی ناهۆگر، شوێنی چۆڵ و شوێنی قەڵەباڵغ، شوێنی خۆش و شوێنی ناخۆش.. تاد.).

٣- لە بەشێکی زۆری دەقە شیعرییەکانی (لەتیف هەڵمەت)دا، دوالیزمەکان بوون بە چەقی دەق و هەموو وشەو ڕستەکان لە چوار چێوەی ئەو شوێنە دوالیزمانە، خول دەخۆن و خەیاڵ و نەستی خوێنەر کەمەر کێشی ئەو شوێنانە دەکەن، کە شاعیر خۆی مەبەستیەتی.

٤-بەهۆی دوالیزمی شوێنەوە شاعیر دەرئاسایەک لە ئاسۆی چاوەڕوانی خوێنەردا دروست دەکات، کە پێشتر هەرگیز خوێنەر ئەو تێڕوانینەی لەمەڕ ئەو شوێنەدا نەبووە، بە چەشنێک ئاسۆی چاوەڕوانییەکەی پێچەوانە دەبێتەوە، کە تەواوی بیرۆکە و تێڕوانینەکانی دەبن بە پاشکۆی تێڕوانین و مەبەستەکانی داهێنەری دەق.

٥-شاعیر لە دەقە شیعرییەکانیدا ناسنامەی بەشێک لە شوێنەکانی گۆڕیوە، بە ماسکێکی دوالیزم ڕوپۆشی کردون، هەندێک شوێنی لە بچوکییەوە تا ئاستێکی زۆر گەورەی کردوون، بە چەشنێکی قەبارەکەیان دوالیزمە بە بوون و ناوەڕۆکیان.

DOI:https://doi.org/10.26750/Vol(8).No(3).Paper19 http://journal.uor.edu.krd/index.php/JUR Vol.8. No.3,September.2021

The Dualism of Place in Lattif Halmat's Poetic Texts

Sarkawt Omer Ibrahim

Kurdish Department, College of Education, Universty of Raparin, Rania, Kurdistan Region, Iraq.

E-mail: Sarkawt.omerIbrahim@uor.edu.krd

Zanear Zyad Ibrahem

Kurdish Department, College of Basic Education, Universty of Raparin, Rania, Kurdistan Region, Iraq.

E-mail: zanyar.zyad@uor.edu.krd

Abstract:

This research, which is entitled "The Dualism of Place in Lattif Halmat's Poetic Texts", is a critically analytical study on the dualism of place, the role and position of the element of place within the frame of poetic texts. In the poet's poetic texts, the element of place created a kind of reversal in the readers' horizon of expectations. The binary oppositions have become the structure of art and the aesthetic of poetic texts. And often, they have become (purple patches) in the texts in a way that all the surrounding words are ablaze with their power and their beauty.

This research is composed of two chapters:

The first chapter is devoted to the concept and definition of dualism and the philosophical concept of dualism in a theoretical method.

In terms of their presence in Lattif Halmat's poetic texts, the second chapter deals with the dualism of place within the frame of poetic texts in a critically analytical way. And finally, the research ends with the conclusions and bibliography.

Key words: The Dualism of Place, Lattif Halmat, The Aesthetics of Place, Horizon of Expectations.

سەرچاوەکان

هەڵمەت لەتیف ٢٠١٤، خواو شارەبچکۆلانەکەمان، ناوەندی غەزەلنووس، چاپخانەی تاران.
حسەین علی تاهیر ٢٠٠٨، ڕەخنەی بونیادگەری لە تیۆرەوە بۆ پراکتیزە کردن، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی.

ڕەئوف لوقمان ٢٠١٢. ڕەهەندییەکانی شوێنکات لە دەقە والآکانی شێرکۆ بێکەسدا. سلێمانی: چاپچانەی کەمال.

عەبدولڕەحمان, لهۆن قادر .٢٠١٤ .دوالیزمی دژیەک لە هۆنراوە لیریکییەکانی مەولانای ڕۆمی و مەولەوی تاوەگۆزیدا .تاران : رجایی, ٢٠١٤ .چاپی یەکەم.

کەریم پ.د.زاهیر لەتیف، مەستی پ.د.نیان نەوشیروان ٢٠١٧، فرە خوێندنەوەیی لە دەقی (ئێستا کچێک نیشتمانمە)ی شێرکۆ بێکەس، چاپی یەکەم.

ئیمام عەبدولفەتاح ئیمام ٢٠٠٧، فەلسەفەی دوالیزم لە هزری د.زەکی نەجیب مەحمود دا، و/محمەد وەسمان، چاپی یەکەم، چاپخانەی منارە، هەولێر.

ئەسوەد د.نەوزاد ئەحمەد ٢٠١٥، فەرهەنگی زاراوەکانی ئەدەب و زانستە مرۆڤایەتییەکان، چاپی یەکەم، چاپخانەی تاران.

گەردی سەردار ئەحمەد. ٢٠١٢. "دووالیزمی شوێن لە قەسیدەی(قوربانی تۆزی ڕێگەتم ئەی بادی خۆش مرووری)ی حەزرەتی نالی." گۆڤاری ئەکادیمیای کورد ٢٢: ٩١.

عەبدولمحەمەد ماریا جلال. ٢٠٠٤. دەلالەتەکانی شوێن لە دەقەکانی(نەوزاد ڕەفعەت)دا. هەولێر: نامەی ماجستێر- کۆلێژی پەروەرد- زانکۆی سەلاحەدین.

صليبا, جميل .١٩٧١ .المعجم الفلسفي .بيروت : دار الكتب اللبناني, ١٩٧١ .الطبعة الاولى.

العانى, شجاع مسلم .٢٠٠٠ .البناء الفني في الرواية العربية في العراق .٢٠٠٠.

كلحوش فتحية. ٢٠٠٨. بلاغة المكان. طبعة الاولى. لبنان: مؤسسة الانتشا العربى.

النابلسي, شاكر .١٩٩٤ .جماليات المكان في الرواية العربية .بيروت : المؤسسة العربية للدراسات و النشر, ١٩٩٤.

سويرتي, محمد .١٩٩٤ .النقد البنيوي و النص الروائي .افريقيا الشرقي .,s.n : ١٩٩٤ .الطبعة الثاني.

سبزيان, سعيد مرآد آبادى .١٣٨٨ .فرهنگ نظرية و نقد ادبى،واژگان ادبيات و حوزەهاى وابسه .تهران : انتشارات مرواريد, ١٣٨٨.

سروشت, عبدلكريم .١٣٥٧ .نقدى و در آمدى بر تضاد ديالكتيكى .خرداد : انتشارات حكمت, ١٣٥٧ .چاپ اول.

DOI:https://doi.org/10.26750/Vol(8).No(3).Paper19 http://journal.uor.edu.krd/index.php/JUR Vol.8. No.3,September.2021

پەراوێزەکان:

[i] بۆ زانیاری زیاتر سەبارەت بە چەمکی (پارادۆکس)، بڕوانە (صافیە محەمەد ئەحمەد، شێوازی شیعرە کوردییەکانی پیربال مەحموود، ل ٢٦٣).

[ii] میتۆدە دەق بەندەکان (ڕەخنەی دەق بەند) : ئەو میتۆدە ڕەخنەییانە دەگرنەوە، کە بایەخ بە ژیان و ژینگەی نوسەری دەق نادەن، لە پرۆسەی کاری ڕەخنەیدا دەق دەکەن بە چەق و لە خودی دەق دەرناچن، ژیانی نووسەر نادیدە دەگرن، واتا کار لە سەر وشە و دەستەواژە و مەدلولەکانیان دەکەن لە چوارچێوەی دەقدا لە دیارترین ئەو میتۆدانەش: (میتۆدی ڕەخنەی بونیاد گەری، میتۆدی ڕەخنەیی هەڵوەشاندنەوەگەرایی)، بۆ زانیاری زیاتر (فوئاد ڕەشید، میتۆد و میتۆدۆلۆژیا ٢٠١٨، ٥٦).

[iii] ئاسۆی چاوەڕوانی(ئاسۆی پێشبینی): مەبەست لەو پێوەرانەیە، کە خوێنەر بەکاریان دەهێنێت بۆ خوێندنەوەی دەقی ئەدەبی، کاتێک کە بابەتێک دەخوێنێتەوە بە پێی ئەو دید و پێوەرانە مامەڵەیان لەگەڵدا دەکات، کە لای ئەم جێگیر بوونە، واتا هەر خوێنەرێک کە دەقێک دەخوێنێتەوە کۆمەڵێک بۆچون لای چەسپیون، بوون بە ئاسۆیەک لای، کە چاوەڕوانی ئەوە لەدەق دەکات لەگەڵ ئاسۆی چاوەڕوانی ئەودا بگونجێت.(علی تاهیر بەرزنجی(زاراوەی ئاسۆی چاوەڕوانی و خوێندنەوەی دەقی شیعری، ٢٠١٦، ١٠)

[iv] پەڵەی ئەرخەوانی لە سەرچاوە ڕەخنەیی و فرهەنگە ڕەخنەییەکاندا وا پێناسە کراوە، کە وشەیەک یان چەمکێک لە ناو دەقدا دەبێت بە سەرچاوەی گەشانەوە و درەوشانەوەی تەواوی وشە و ڕستەکانی ناو دەق و تەواوی سەرنج و جوانییەکانی دەق لە خۆیدا کۆدەکاتەوە. (علی تاهیر بەرزنجی، پڕۆگرامی خوێندنی ماستەر، زانکۆی ڕاپەڕین، ٢٠٢٠).

[v](ئەبو عەبدوڵلا حوسێن کوڕی مەنسوڕی حەللاج) ناسراو بە (حەلاج) یەکێک بووە لە ئاڵاکانی تەسەوفی ڕێبازی سوننە و لە ساڵی(٨٥٨)ی کۆچی لە شاری واسیت لە عێراق لە دایک بووە و زاناکانی ئەو کاتەی سونە بە کافرو جادووگەر لە قەڵەمیانداوە، بەهۆی بیرو بۆچوونەکانی بە بڕیاری خەلیفە موقتەدیر بە دەروازەی شاری خوراساندا هەڵوسراوە. (Wikipedia). ٢٠٢١،٢،١٠.

* دەرئاسا واتا: (سەرسوڕمان)، (بەدەر لە ئاسا)، (معجیزە) (فەرهەنگی ئەلیکترۆنی Karzan Dict)

DOI:https://doi.org/10.26750/Vol(8).No(3).Paper19 http://journal.uor.edu.krd/index.php/JUR Vol.8. No.3,September.2021